

beprawne pozbawienie wolności

redakcja
Marek Mozgawa

bezpprawne pozbawienie wolności

redakcja
Marek Mozgawa

Stan prawny na 15 marca 2025 roku

Recenzent

Prof. dr hab. Ryszard Stefański

Wydawczyni

Monika Pawłowska

Redaktorka prowadząca

Paulina Ambroży

Opracowanie redakcyjne

Anna Popławska

Projekt okładki

Marcin Domitrz

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystługających im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-463-4

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
<i>Krzysztof Seroka</i>	
Przestępstwo pozbawienia wolności na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej	13
<i>Katarzyna Nazar</i>	
Przestępstwo pozbawienia wolności w polskich kodeksach karnych XX wieku	29
<i>Krzysztof Wala</i>	
Analiza ustawowych znamion przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności w typie podstawowym – art. 189 § 1 k.k.	43
<i>Patrycja Kozłowska-Kalisz</i>	
Typy kwalifikowane przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności	59
<i>Marek Mozgawa</i>	
Problematyka zbiegu przepisów (w kontekście art. 189 k.k.) ...	73
<i>Wiesław Kozielewicz</i>	
Bezprawne pozbawienie wolności w wyniku orzeczenia sądu ...	89

Piotr Kardas

Bezprawne pozbawienie wolności a środki przymusu procesowego	105
---	------------

Maciej Błotnicki

Konstrukcja przestępstw trwałych – uwagi na tle występku z art. 189 § 1 k.k.	133
--	------------

Joanna Piórkowska-Flieger

Ustawowy wymiar kary i innych środków reakcji prawnokarnej za przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności	149
--	------------

Piotr Poniatowski

Brak odpowiedzialności karnej za pozbawienie człowieka wolności (wybrane zagadnienia)	165
--	------------

Marek Kulik

Przestępstwo pozbawienia wolności w kodeksach karnych wybranych państw europejskich	181
--	------------

Aneta Michalska-Warias

Przestępne pozbawienie wolności w angielskim i amerykańskim prawie karnym.....	197
---	------------

Sofia Lykhova, Oleksii Kovtun

Bezprawne pozbawienie wolności lub uprowadzenie osoby (art. 146 kodeksu karnego Ukrainy)	209
---	------------

Volodymyr Burdin, Marjana Szupjana, Justyna Buraczynska

Przepisy szczególne dotyczące nielegalnego pozbawienia wolności lub uprowadzenia osoby w kodeksie karnym Ukrainy	225
---	------------

Konrad Buczkowski, Paweł Bachmat

Przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności (art. 189 § 1–3 k.k.) w ujęciu statystycznym.....	245
--	------------

Monika Płatek, Grzegorz Wrona

Bezprawne pozbawienie wolności – kiedy sąd wyręcza parlament (orzecznictwo w sprawach dotyczących krajowego ośrodka zapobiegania zachowaniom dyssocjalnym)	269
---	------------

Magdalena Budyn-Kulik

Psychologiczne i wiktymologiczne aspekty pozbawienia wolności	289
--	------------

Wojciech Mojski

Podstawowe konstytucyjne aspekty pozbawienia wolności osobistej	305
--	------------

Michał Zalewski

Pozbawienie wolności jako naruszenie dobra osobistego (art. 23 k.c.)	321
---	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKPCz/Konwencja	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.)
k.k. z 1932 r.	– rozporządzenie Prezydenta RP z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571); uchylone
k.k. z 1969 r.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.); uchylona
k.k.n.	– kodeks karny niemiecki z 1871 r.
k.k.r.	– kodeks karny rosyjski z 1903 r.
k.k.UKR	– kodeks karny Ukrainy
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2024 r. poz. 706 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46)
k.p.k.UKR	– kodeks postępowania karnego Ukrainy
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119 ze zm.)
p.w.k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.)

u.k.a.	–	ustawa karna austriacka z 1852 r.
u.KOZZD/ustawa o KOZZD	–	ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2022 r. poz. 1689)
u.o.z.p.	–	ustawa z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. z 2024 r. poz. 917)
u.p.o.UKR	–	ustawa z 12.03.2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. z 2024 r. poz. 167 ze zm.)
u.s.p.	–	ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.)

Czasopisma i publikatory

CzPKiNP	–	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
NP	–	Nowe Prawo
OSNC	–	Orzeczenia Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNC-ZD	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNKN	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych
OSNKW	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNwSK	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSPika	–	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK-A	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Seria A
PiP	–	Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	–	Prokuratura i Prawo
RPEiS	–	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny

Inne

ETPCz	–	Europejski Trybunał Praw Człowieka
KOZZD	–	Krajowy Ośrodek Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym
PTSD	–	zespół stresu pourazowego
SA	–	sąd apelacyjny
SN	–	Sąd Najwyższy
TK	–	Trybunał Konstytucyjny

WSTĘP

Wolność zajmuje istotne miejsce wśród dóbr chronionych prawem i wydaje się być jednym z podstawowych dóbr człowieka. Pozbawienie wolności człowieka jest jedną z najbardziej drastycznych form ograniczenia ludzkich praw i swobód, do której należy sięgać jedynie w przypadkach skrajnej konieczności. Naruszenie wolności człowieka jest potępiane w każdym demokratycznym systemie prawnym na podstawie ocen wywodzących się z najstarszych zasad etycznych. Wolność w różnych jej aspektach stanowi przedmiot zainteresowania nie tylko prawa karnego, ale również cywilnego, konstytucyjnego i międzynarodowego. Na gruncie Kodeksu karnego mówi się o wolności w zróżnicowanych ujęciach i tym różnym przejawom wolności poświęcone są poszczególne rozdziały Kodeksu karnego (XXIII – wolność *sensu stricto*, XXIV – wolność sumienia i wyznania, XXV – wolność seksualna).

Niniejsze opracowanie poświęcone jest jednemu z przestępstw skierowanych przeciwko wolności z rozdziału XXIII (a zatem tych, w przypadku których wolność jest co do zasady jedynym dobrem chronionym), a mianowicie bezprawnemu pozbawieniu wolności (art. 189 k.k.). Jest to niezwykle interesujące przestępstwo chroniące zarówno aktualną, jak i potencjalną wolność zmiany miejsca przebywania człowieka.

W monografii szczególną uwagę zwrócono na dogmatyczne rozważania dotyczące tego czynu zabronionego, takie jak analiza ustawowych znamion, kwestie zbiegu przepisów, problematyka wymiaru kary, zagadnienia okoliczności wyłączających bezprawność, specyfika bezprawnego pozbawienia wolności jako przestępstwa trwałego i wiele innych (m.in. bezprawne pozbawienie wolności w wyniku orzeczenia sądu,

bezprawne pozbawienie wolności a środki przymusu procesowego, bezprawne pozbawienie wolności przez funkcjonariusza publicznego). Nie pominięto również kwestii kryminologicznych, historycznych, prawno-porównawczych, konstytucyjnych, cywilistycznych, psychologicznych i wiktymologicznych.

Biorąc pod uwagę złożoność i aktualność przedmiotowej problematyki, można wyrazić nadzieję, że podjęcie tego zagadnienia było w pełni uzasadnione, a wieloaspektowość spojrzenia pozwoli na lepszą ocenę występujących problemów i związanych z nimi wątpliwości. Oczywiście, z uwagi na ramy opracowania i konieczność syntezy rozważań, autorzy nie byli w stanie poruszyć wszystkich nasuwających się wątków. Można jednak sądzić, że pomimo tego niniejsza monografia choć w pewnym stopniu przyczyni się do przybliżenia przedmiotowej problematyki, dając odpowiedź na niektóre pytania, a niekiedy skłaniając do dalszych przemyśleń. I tym razem (już po raz 16. w tej serii wydawniczej) autorzy wyrażają nadzieję na pozytywne przyjęcie monografii przez Czytelników.

Krzysztof Seroka

PRZESTĘPSTWO POZBAWIENIA WOLNOŚCI NA ZIEMIACH POLSKICH DO PIERWSZYCH LAT II RZECZYPOSPOLITEJ

Pomimo istnienia ochrony przed ograniczeniem wolności określonych jednostek, prawo w dawnej Polsce nie posługiwało się definicją stanu przestępnego utożsamianego współcześnie z przestępstwem zawartym w art. 189 k.k.¹ Trudności, jakie pojawiają się podczas badań nad okresem przedrozbiorowym, wynikają z braku karnych syntetycznych ujęć normatywnych. O ile bowiem nowocześniejsze wolnościowe przepisy prawne katalogowane są najczęściej w jednolitych aktach prawnych, o tyle badanie stosunków prawnych w dawnej Polsce wymaga ustaleń opartych na pojedynczych świadectwach historycznych. Źródłem poznania omawianej problematyki w prawie ziemskim są przywileje monarsze, konstytucje sejmowe oraz wyroki sądowe i okazjonalne wzmianki inne niż źródła normatywne.

W dawnej Polsce bezprawne pozbawienie człowieka wolności było przestępstwem publicznym i dotyczyło rozmaitych przypadków, m.in. wtrącenia do więzienia lub zakucia w kajdany². Jednakże niezbędne dla zrozumienia procesu kształtowania się wolności osobistych w dawnej

¹ M. Mozgawa, *Bezprawne pozbawienie wolności* [w:] *Przestępstwa przeciwko wolności*, red. M. Mozgawa, Lublin 2020, s. 79–80.

² W. Witkowski [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2, *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 75.

Polsce, w tym ochrony przed bezprawnym uwięzieniem, jest rozpoczęcie rozważań od pochylenia się nad przywilejem *neminem captivabimus nisi iure victum* – immunitetem gwarantującym nietykalność osobistą przyznanym szlachcie przez Władysława II Jagiełłę w latach 1430 i 1433, zapewniającym, iż posiadający takie prawo nie zostanie uwięziony w jakikolwiek sposób bez wyroku sądowego. W największym uproszczeniu można stwierdzić, że wolności osobiste, w tym nietykalność osobista i ochrona przed bezprawnym pozbawieniem wolności, zostały zagwarantowane tym jednostkom, które były uznawane za obywateli (podobnie do możliwości korzystania z pełnej zdolności prawnej przez obywateli rzymskich, gdzie pełna prawna zdolność cywilna przysługiwała jedynie wolno urodzonym, którzy jednocześnie należeli do rodziny rzymskiej i nie podlegali niczyjej w niej władzy – byli osobami *sui iuris*)³. Dopiero w kolejnych wiekach nowożytności w związku z rozszerzaniem zakresu pełni praw obywatelskich, wolność osobista zaczęła obejmować kolejne grupy społeczne, aż została w nią wyposażona każda jednostka ludzka.

Już w 1791 r. Krystian Steiner, toruński prawnik i historyk, w rozprawie o *neminem captivabimus*, zagadnienie przywileju nietykalności osobistej szlachty polskiej określił zgodnie z ówczesnymi oświeceniowymi poglądami jako jedną z fundamentalnych zasad ustrojowych dawnej Polski. Problematyka związana ze znaczeniem tej normy prawnej daleko wykracza poza ramy prawa karnego czy gwarancji procesowych, sięgając podstaw doktryn ustrojowo-politycznych całego państwa. Steiner przywołał wiele aktów prawnych: przywilej czerwiński (1422), jedlnieńsko-krakowski (1430–1433), statut warcki (1423) i inne kolejne akty prawne, aż po tekst paktów konwentów wydanych przez Stanisława Augusta (1764) i postanowień tzw. Praw Kardynalnych, w których była wyrażana i potwierdzana zasada nietykalności osobistej⁴.

Pierwszym ujęciem przywileju nietykalności osobistej szlachty w pełnej formie było prawo nadane przez Władysława Jagiełłę w Jedlni w 1430 r.

³ M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne, zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 85.

⁴ S. Salmonowicz, *Krystian Bogumił Steiner (1746–1814) toruński prawnik i historyk. Studium z dziejów nauki prawa doby Oświecenia w Polsce*, Toruń 1962, s. 92.

Przywilej ten został potwierdzony w konstytucji sejmowej uchwalonej w Krakowie w 1433 r., stanowiącej, że żaden osiadły szlachcic nie może zostać uwięziony bez prawomocnego wyroku sądowego⁵. Zobowiązanie króla, że nie będzie więził i nie nakaże uwięzienia osiadłego ziemianina, jeżeli ten nie zostanie skazany uprzednio przez sąd, zawierało wyjątki odnoszące się do sprawców przestępstw schwytanych podczas kradzieży lub innych przestępstw, takich jak podpalenie, umyślne zabójstwo, porwanie kobiet, łupiestwo, pustoszenie włości⁶.

Spośród przepisów karnych obowiązujących w czasach przedrozbiowej Polski należy przywołać postanowienia konstytucji sejmowej z 1588 r. „O pojmaniu szlachcica”. Stanowiła ona, że: „gdyby szlachcic szlachcica umyślnie gwałtem pojmał i do więzienia *privata autoritate* wziął, ma być ukarany grzywną w wysokości 120 grzywien i ma siedzieć na dnie wieży rok, *pro poena publica*, ponieważ sobie równego pojmał i niewolił; oraz ponadto [czyli oprócz wspomnianego roku] ma jeszcze siedzieć trzy razy tyle jak długo w więzieniu trzymał pojmanego”. Sprawca również zobowiązany był wynagrodzić wszelkie doznane przez ofiarę szkody i za wszystkie doznane rany przez ofiarę według prawa zapłacić. Konstytucja ta stanowiła również, że pan ma prawo służyć, a i sługa pana, przed sąd pozwać w sprawie o bezprawne uwięzienie, w której starosta może wydać wyrok nakazujący uwolnienie uwięzionego pod karą bannicji dla tego, który więził, jeżeli nie zastosuje się do wyroku starosty. W omawianej normie zawarty był wyjątek, który zezwalał na pojmanie sługi, który okazałby się jawnym złodziejem albo zdrajcą. Kara groziła również staroście, który by bez *sub praetextu officii* szlachcica pojmał i uwięził, *excepto jure victo, recenti crimine*⁷. Przywołana konstytucja sejmowa zawierała również przepisy prawa procesowego stanowiące, że o uwolnienie szlachcica bezprawnie pozbawionego wolności do sądu grodzkiego mógł wystąpić każdy „powinny pojmanego, przyjaciel lub sługa”, a starosta w takiej sytuacji powinien niezwłocznie wydać dekret

⁵ *Volumina legum*, t. 1, Petersburg 1859, s. 41–42.

⁶ B. Lesiński, J. Walachowicz, *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych*, Warszawa–Poznań 1992, s. 67.

⁷ Tłum. własne: „z wyjątkiem tych, którzy niedawno dokonali zbrodni”. Dopuszczone w określonych warunkach zostało zatrzymanie i uwięzienie szlachcica, którego złapano na tzw. gorącym uczynku.

nakazujący uwolnienie szlachcica pod karą banicji dla tego, który nie zastosował się do polecenia starosty⁸.

W 1611 r. uchwalone zostało prawo, które regulowało postępowanie związane z pozwoleniem na ujęcie szlachcica podejrzanego o popełnienie czynu karalnego jeszcze przed wydaniem wyroku przez sąd. Podczas sejmu walnego przyjęto konstytucję, na mocy której na urząd grodzki zostało nałożone zobowiązanie (pod groźbą kary 100 grzywien za jego niewykonanie) przyjęcia i umieszczenia w więzieniu zamkowym podejrzanego szlachcica obwinionego o dokonanie zbrodni. Jednocześnie konstytucja powyższa formułowała polecenie wydania przez sąd decyzji w sprawie utrzymania bądź uchylenia pozbawienia wolności szlachcica przez najszybciej obradujący od momentu uwięzienia trybunał. Ponadto, w czasie przetrzymywania szlachcica w zamku, urząd grodzki zobowiązany został do zapewnienia bezpieczeństwa uwięzionemu oraz do dostarczania mu żywności. Natomiast jeżeli uwięziony okazał się niewinny, wtedy uprawniony był do dochodzenia zadośćuczynienia i odszkodowania, ale nie od urzędu grodzkiego, lecz tej osoby, która bezpodstawnie go obwiniała i tym samym doprowadziła do bezprawnego uwięzienia⁹. W tym samym akcie prawnym zawarte są przepisy „Obostrzenie prawa na swawolniki” dopuszczające prawnie samodzielne zatrzymywanie i przekazywanie do zamknięcia w więzieniu „swawolników”. Zamknięciu mogli podlegać „swawolnicy”, od których doznano krzywdy albo byli niebezpieczni dla majątku lub życia i zdrowia innych osób. Pod pojęciem „swawolnik” rozumiano tych, którzy dopuszczali się napadów na domy szlacheckie, dokonywali podpałów, rabunków, morderstw oraz rozbojów na drogach, w miastach i wsiach, a także dokonywali innych „okrutnych i haniebnych” zbrodni¹⁰. Jest to powtórzenie przepisów przywileju jedlneńsko-krakowskiego dotyczących wyjątków od zasady *neminem captivabimus*.

Należy przy tym również zaznaczyć, że tylko posesjonaci mogli korzystać z ochrony przyznanej przez przywilej *neminem captivabimus*, ponieważ

⁸ *Volumina legum*, t. 2, s. 255.

⁹ *Volumina legum*, t. 3, Petersburg 1859, s. 7.

¹⁰ *Volumina legum*, t. 3, s. 10–11.

posiadany przez nich majątek i ziemia były swojego rodzaju kaucją zabezpieczającą przed ewentualną ucieczką. Powstaje równocześnie pytanie, czy brak objęcia szlachty gołoty przywilejem nietykalności oznaczał możliwość powszechnego stosowania wobec tej grupy instytucji prawnej znanej dzisiaj pod nazwą aresztu tymczasowego. W sądach szlacheckich, także w ograniczonym zakresie, sądzeni byli również przestępcy będący pochodzenia plebejskiego. Nie istniały przepisy, które chroniłyby ich przed zastosowaniem tymczasowego aresztowania. Prawdopodobnie możliwością uniknięcia aresztowania było zastosowanie wobec podejrzanego aresztowania nie w więzieniu, ale u osoby, która przejmowała na siebie w tym czasie, tak jak w przypadku dotyczącym szlachcica nieosiadłego, prawną odpowiedzialność za niego¹¹.

Na rozpoczęcie przebudowy zakresu społecznej wolności osobistych w Polsce wpływ miały oświeceniowe idee wyrażone m.in. w Deklaracji praw człowieka i obywatela i przenikające do Konstytucji 3 maja. *Ustawa o Miastach Królewskich* z 18.04.1791 r. w art. II zatytułowanym „O prerogatywach mieszczan” przywilej *neminem captivabimus* przyznawała osobom w miastach osiadłym, z wyłączeniem „podstępnych bankrutów, kaucji dostatecznej za sobą u sądu nie stawiających i na gorącym uczynku złapanych”¹². Stan mieszczański został objęty prawem *neminem captivabimus* również w Konstytucji 3 maja, gdzie w art. III potwierdzono prawa nadane w *Ustawie o Miastach Królewskich*, przyznając mieszczanom w miastach osiadłym nietykalność osobistą. Ponadto art. II Konstytucji 3 maja zrównywał w prawach wszelkie stopnie szlachectwa, m.in. uprawniając do równego używania przywilejów i prerogatyw, a przede wszystkim prawa do bezpieczeństwa osobistego, czyli wolności osobistej i własności gruntowej i ruchomej¹³.

*

¹¹ M. Mikołajczyk, *Przesłanki tymczasowego aresztowania w dawnym prawie ziemskim w Polsce* [w:] *Dawne sądy i prawo*, red. A. Lityński, Katowice 1984, s. 95–99.

¹² B. Lesiński, J. Walachowicz, *Historia...*, s. 80; *Neminem captivabimus nisi iure victum*, *Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, Ochrona prawa osób pozbawionych wolności*, oprac. B. Gronkowska, T. Jasudowicz, K. Balcerzak, M. Balcerzak, Toruń 2004, s. 18.

¹³ B. Lesiński, J. Walachowicz, *Historia...*, s. 83–84.

W tym miejscu zgodnie z chronologią należy przejść do uwag dotyczących stanu prawnego na ziemiach polskich po utracie niepodległości. Od 1.01.1797 r. obszar zaboru austriackiego początkowo objęła ustawa karna dla Galicji Zachodniej, która w rozdziale VI nazwanym „O gwałtach publicznych” w § 66 stanowiła, że ten, kto człowieka, sobie żadnym prawem niepodległego, którego ani za występnego, ani za niebezpiecznego i szkodliwego uznawać nie było powodu, samowładnie w zamknięciu trzymał, albo jakimkolwiek innym sposobem osobistej wolności pozbawiał, lub też go z uzasadnionych przyczyn uwięziwszy i o tym nie powiadomił niezwłocznie władz, był karany więzieniem od miesiąca do roku. W kolejnym paragrafie umieszczony został typ kwalifikowany przestępstwa, występujący, jeżeli przetrzymywanie trwałoby dłużej niż 3 dni albo przetrzymywany poniósłby jakąś szkodę lub doznał innej krzywdy. Wówczas sprawcy groziło ciężkie więzienie w wymiarze od roku do 5 lat¹⁴.

W zbliżony sposób przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności opisywał kolejny akt prawny obowiązujący w zaborze austriackim. W stosowanej od 1803 r. *Księdze ustaw za zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa*, w rozdziale IX „O gwałtach publicznych” wskazanych zostało pięć przypadków, kiedy dochodziło do popełnienia zbrodni gwałtu publicznego. W § 78 tej księgi zawarty został przepis dotyczący czwartego przypadku gwałtu publicznego, związanego z bezprawnym pozbawieniem wolności. Opis zachowania przestępcy zbliżony jest do opisu zamieszczonego w § 66 Ustawy dla Galicji Zachodniej. Kara w porównaniu do kodyfikacji z roku 1797 uległa nieznacznemu zaostrzeniu, gdyż przewidziano karę więzienia w wymiarze nie od miesiąca, a już od 6 miesięcy, do roku. W przypadku typu kwalifikowanego zdefiniowanego w § 79 brzmienie normy prawnej nie zmieniło się w stosunku do ustawy z 1797 r., również sankcja nie uległa zmianie¹⁵.

Ostatnią kodyfikacją obowiązującą na ziemiach zaboru austriackiego, zanim pojawiły się w dwudziestoleciu międzywojennym polskie ustawy

¹⁴ *Zbiór ustaw o karach dla Galicji Zachodniej*, Wiedeń 1796, s. 35–36.

¹⁵ *Księga ustaw na zbrodnie, i ciężkie policyjne przestępstwa*, Kraków 1804, s. 49.

karne, była *Powszechna ustawa karna* z 1852 r., o której mowa będzie poniżej.

Konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 r. w art. 18 stosowanie prawa *neminem captivari* rozciągnęła na wszystkich mieszkańców wszelkiego stanu Królestwa Polskiego, zaś w art. 19 przewidywała, że nikt nie mógł zostać zatrzymany, poza formami i przypadkami przewidzianymi w prawie. Kolejne artykuły zawierały przepisy dotyczące obowiązku poinformowania na piśmie osoby zatrzymanej o powodach zatrzymania (art. 20), a także wskazywały maksymalny termin 3 dni od momentu zatrzymania na wydanie przez sąd decyzji w sprawie dalszego zatrzymania, natomiast w przypadku uniewinnienia w pierwszym śledztwie nakazywały natychmiastowe uwolnienie (art. 21)¹⁶. Natomiast Komisja Prawodawcza, która opracowywała projekt kodyfikacji przepisów karnych w Królestwie Polskim po 1815 r., odeszła od pierwotnego pomysłu stworzenia od podstaw nowego oryginalnego kodeksu i oparła się na kodyfikacji austriackiej z 1803 r.¹⁷ Powstały w ten sposób *Kodeks Karzący Królestwa Polskiego* uchwalony przez Sejm w 1818 r. zawierał 588 artykułów¹⁸.

W *Kodeksie* z 1818 r. znajdowały się przepisy o występkach, które wspólnie łączą się z pojęciem bezprawnego pozbawienia wolności. Przepisy te zostały umieszczone w księdze drugiej „O występkach”, w dziale piątym zatytułowanym „O występkach na przeciw bezpieczeństwu powszechnemu kraju i społeczności publicznej”. Artykuł 269 rozpoczynał wyliczenie pięciu przypadków, w których sprawca dopuszcza się występku w postaci „gwałtu publicznego”. W szczególnie interesującym nas art. 274 docieramy do czwartego występuku, który penalizuje „zamknięcie lub zatrzymanie samowładne człowieka”, stanowiąc, że każdego, kto człowieka, nad którym mu prawo żadnej nie przyznało władzy, i którego za przestępcę lub niebezpiecznego albo szkodliwego uznawać

¹⁶ *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 27-go listopada 1815 roku oraz Statut organiczny dla Królestwa Polskiego z dnia 26-go lutego 1832 roku*, Warszawa 1917, s. 15.

¹⁷ W. Witkowski [w:] *System...*, s. 109.

¹⁸ J. Migdał, *Prawo Kodexu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Gdańsk 2006, s. 11.

nie ma dostatecznego powodu, samowładnie zamyka i zatrzymuje lub jakimkolwiek innym sposobem w używaniu jego osobistej wolności czyni przeszkody; albo kto z przyczyn zdających się być gruntownymi (uzasadnionymi), zatrzymując człowieka, o tym natychmiast nie powiadamia władz, ten zagrożony jest karą zamknięcia w domu aresztu publicznego w wymiarze od 3 miesięcy do roku. W kolejnym art. 275 ujęty był typ kwalifikowany omawianego występkę, przewidujący, że jeżeli zatrzymanie osoby trwało więcej niż 3 dni lub jeżeli zatrzymany doznał jakiejkolwiek innej straty albo oprócz samego pozbawienia wolności doznał innych udręczeń, wówczas kara zamknięcia w domu aresztu publicznego rozpoczynała się od jednego roku, a kończyła się na okresie maksymalnie 3 lat¹⁹.

Kolejne przepisy penalizujące w rozbudowanym zakresie zachowania polegające na bezprawnym pozbawieniu wolności w Królestwie Polskim przyniósł *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* z 1847 r., będący skróconą wersją rosyjskiego kodeksu karnego z 1845 r. *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* zawierał 1221 artykułów, w porównaniu do 2224 artykułów pierwowzoru rosyjskiego²⁰. W dziale X *Kodeksu* zatytułowanym „O przestępstwach przeciwko życiu, zdrowiu, wolności i honorowi osób prywatnych”, w rozdziale VII „O przeciwnem prawu zatrzymaniu lub uwięzieniu” umieszczonych zostało sześć interesujących nas artykułów. Zgodnie z art. 1027 tego kodeksu, kto z jakiej bądź przyczyny i w jakim bądź zamiarze, wyjąwszy przypadki, w których zatrzymanie lub tymczasowe uwięzienie, wskutek poszlak lub padającego podejrzenia, albo też tytułem kary, jest prawem dozwolone lub nakazane, samowolnie i gwałtem kogoś wolności pozbawi, ten podlega karze. Kara uzależniona była od długości okresu pozbawienia wolności. Jeżeli samowolne uwięzienie lub zatrzymanie trwało nie więcej niż tydzień, oskarżony mógł zostać skazany na osadzenie w więzi na okres od trzech do 6 miesięcy. Gdyby uwięzienie trwało więcej niż tydzień, sprawca tracił również niektóre prawa i przywileje opisane w art. 54 *Kodeksu* (utrata pełnionych urzędów, utrata możliwości wstępowania do rządowej lub innej publicznej służby, utrata możliwości wybierania

¹⁹ *Kodex Karzący dla Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830, s. 61–62.

²⁰ W. Witkowski [w:] *System...*, s. 112.

i bycia wybieranym w wyborach na jakiegokolwiek urzędy, a także utrata możliwości sprawowania opieki wskutek nadania jej przez radę familijną) oraz zostawał zamknięty w domu poprawy na czas od roku do lat 2. Natomiast w przypadkach, kiedy okres pozbawienia wolności trwał dłużej niż 3 miesiące, sprawcę karano zesłaniem do guberni Tomskiej lub Tobolskiej połączonym z ewentualnym zamknięciem od roku do 2 lat, a jeżeli sprawca nie był wyłączony od kar cielesnych, oddawano go do rot aresztanckich, czyli skazywano na ciężkie roboty przymusowe z zastosowaniem surowego rygoru więziennego, na czas od roku do 4 lat. Następny – art. 1028 – wprowadził zaostrenie kary o jeden z wyżej wymienionych stopni, jeżeli pozbawienie wolności osobistej połączone było z obelżywym dla zatrzymanego zachowaniem sprawcy. Kolejne cztery artykuły opisywały kwalifikowane typy omawianego przestępstwa związane z udręczeniem, męczarniami lub ciężką chorobą uwięzionego (art. 1029), śmiercią uwięzionego (art. 1030), pozbawieniem wolności krewnego lub bliskiego powinowatego z wstępnej, zstępnej lub bocznej linii, ale także zwierzchnika lub osoby, od której winny doznał dobrodziejstw, a także męża, żony, ojca lub matki, teścia lub teści, świekra lub świekry (art. 1031). Ponadto, kto umyślnie i bezprawnie, ale bez gwałtu, zatrzymał drugiego w miejscu, w którym ten nie życzył sobie pozostać, poprzez uprowadzenie koni, zepsucie powozów lub użycie innych środków uniemożliwiających oddalenie się ofiary, w zależności od okoliczności popełnienia czynu, które winę sprawcy zwiększały lub zmniejszały, ten podlegał karze aresztu od 7 dni do 3 miesięcy lub karze pieniężnej od 5 do 100 rubli (art. 1032). Do art. 1032 dodana została uwaga, która wskazywała, że dochodzenie w sprawie ścigania sprawcy tego przestępstwa wszczynane było na skutek wniesienia zaskarżenia przez osobę zatrzymaną, a jeżeli poniesione zostałyby przez poszkodowanego straty podczas popełnienia przestępstwa, winny miał obowiązek je wynagrodzić²¹.

W 1903 r. opracowano nowy rosyjski kodeks karny obowiązujący w zaborze rosyjskim do czasu pojawienia się polskich kodyfikacji w II Rzeczypospolitej, o którym szerzej w dalszej części opracowania.

²¹ *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, Warszawa 1847, s. 37, 747–749.

W zaborze pruskim od 1794 r. obowiązywał *Landrecht*, który w § 1077 przewidywał, że kto człowieka, mocy rozumu swego używającego, gwałtownie przytrzyma, zamyka bądź wbrew jego woli do czegokolwiek zmusza, podlega karze więzienia, domu poprawy lub twierdzy w wymiarze od 14 dni do 6 miesięcy. Przepis § 1078 stanowił, że, jeżeli pozbawienie wolności trwało więcej niż 3 dni, przewidziana kara ulegała zaostreniu²². *Landrecht pruski* obowiązywał do 1851 r., kiedy to zastąpił go *Pruski kodeks karny*, który przewidywał zbliżony zakres przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności. W § 210 znalazł się przepis przewidujący, że, kto umyślnie i bezprawnie człowieka zamyka albo w inny sposób pozbawia używania wolności osobistej, podlega karze więzienia nie krótszej niż 3 miesiące, oraz zawierający przepisy opisujące typy kwalifikowane przestępstwa w związku z towarzyszącym uwięzieniu ciężkim skaleczeniem pokrzywdzonego, pozbawieniem wolności dłuższym niż miesiąc lub uwięzieniem wstępnych. Przepis § 211 opisywał przypadki, kiedy bezprawne pozbawienie wolności nie rodziło negatywnych skutków prawnych dla sprawcy. Dotyczyło to sytuacji, kiedy osoba została ujęta i przyaresztowana podczas popełniania czynu zabronionego albo bezpośrednio po jego popełnieniu została spotkana lub ścigana lub też uciekała, albo o chęć ucieczki była podejrzewana. Ujęty wówczas powinien zostać bezzwłocznie wydany władzy policyjnej albo innemu urzędnikowi w celu wydania postanowienia w przedmiocie tymczasowego aresztowania. Pozbawienie wolności również nie było bezprawne, kiedy wynikało z troski o mającego „pomieszanie umysłu”; wtedy także obowiązkowe było bezzwłoczne powiadomienie o tym władzy policyjnej, a zaniechanie przekazania informacji sankcjonowane było karą więzienia lub karą pieniężną²³. *Pruski kodeks karny* zastąpiony został w 1871 r. *Ustawą karną Rzeszy niemieckiej* obowiązującą do czasu pojawienia się w XX wieku polskich kodyfikacji karnych.

Pomimo odzyskania niepodległości oraz podjęcia prac przez Komisję Kodyfikacyjną, nie można było oczekiwać szybkiego pojawienia się jednolitego dla całej Polski ustawodawstwa karnego, co powodowało konieczność stosowania ustaw dzielnicowych, o których wcześniej

²² *Powszechne prawo kraiowe dla państw pruskich*, cz. 2, t. 4, Poznań 1826, s. 658.

²³ *Kodex karny dla państw pruskich z roku 1851*, Warszawa 1862, s. 80–81.

zdawkowo wspomniałem, tj. kodeksów: rosyjskiego z 1903 r. (dalej: k.k.r.)²⁴, niemieckiego z 1871 r. (dalej: k.k.n.)²⁵ oraz ustawy austriackiej z 1852 r. (dalej: u.k.a.)²⁶.

Wszystkie stany faktyczne omawianych przestępstw łączy pozbawienie wolności fizycznej, tj. pozbawienie wolności ruchów, w czym przejawia się w sposób najbardziej widoczny zbieg wszystkich cech naruszenia wolności osobistej. Wszystkie trzy ustawy opisują stany faktyczne pozbawienia wolności w sposób zbliżony i określają istotę czynu przestępnego jako: „pozbawienie wolności osobistej przez zatrzymanie lub zamknięcie” (art. 498 k.k.r.); „kto [...] człowieka więzi lub w inny sposób wolności osobistej pozbawia” (§ 239 k.k.n.); „kto człowieka [...] w zamknięciu trzyma lub w jakim bądź sposobem przeszkadza mu w używaniu wolności osobistej” (§ 93 u.k.a.). W powyższym ujęciu pozbawieniem wolności było każde działanie, przede wszystkim zatrzymanie w zamknięciu, ale również użycie jakiegokolwiek środka, który stanowiłby przeszkodę w korzystaniu z wolności fizycznej. Środkiem czynu przestępnego był przede wszystkim przymus fizyczny jako uwięzienie w zamkniętej przestrzeni, z której uwięziony nie mógł bez pomocy osoby trzeciej lub bez użycia wyjątkowych środków się wydostać, obok niego wymieniono również „zatrzymanie” i „inne środki”. Oczywiście oprócz przymusu fizycznego środkiem pozbawienia wolności mógł być również przymus psychiczny czy moralny, polegający na spowodowaniu u pozbawionego wolności stanu psychicznego, w którym nie dostrzegał on możliwości przeciwstawienia się sprawcy i korzystania z wolności osobistej. Najczęstszym środkiem przymusu psychicznego była groźba, np. groźba

²⁴ *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austrjackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 3, cz. 20–37 k.k., oprac. W Makowski, Warszawa 1922, s. 145.

²⁵ *Ustawy byłej dzielnicy pruskiej*, t. 1, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r.*, Poznań 1920, s. 96.

²⁶ *Powszechna ustawa karna austriacka z dnia 27 maja 1852 r. Część pierwsza. O zbrodniach*. §§. 1–232, Kraków 1880, s. 77–78.

pozbawienia wolności, ale i groźba uszkodzenia ciała, czy też groźba zabójstwa zarówno samej ofiary, jak i kogokolwiek z jej najbliższych²⁷.

Pozbawienie wolności było sprowadzeniem stanu, trwającego pewien okres, w którym poszkodowany nie mógł rozporządzać swoją osobą. Aby można było uznać przestępstwo za dokonane, długość tego okresu nie miała znaczenia; dopuszczone było karanie za najkrótszy okres pozbawienia wolności, dlatego w omawianych kodyfikacjach pojawiła się koncepcja zwiększenia odpowiedzialności w sytuacjach, w których pozbawienie wolności trwało przez czas dłuższy, tym samym przyczyniając się do zwiększenia obiektywnej krzywdy ofiary oraz do wzmożenia działalności przestępczej. Każda z trzech ustaw zaborczych uwzględniała czynnik czasowy, określając podstawowy termin do 3 dni (§ 94 u.k.a.)²⁸ albo 7 dni (art. 498 ust. 2 k.k.r., § 239 ust. 2 k.k.n.)²⁹, zwiększając znacząco karę po przekroczeniu tych terminów. Z przepisów kodeksu rosyjskiego wynika, że nie tylko zakres odpowiedzialności, ale również kwalifikacja prawna czynu zależna była zarówno od długości pozbawienia wolności, jak i od podmiotu, przeciwko któremu skierowane było przestępstwo, tj. „pozbawienie wolności matki, ojca ślubnego lub innego krewnego wstępnego, osoby urzędowej w związku z wykonywaniem przez nią obowiązków służbowych, posterunku warty wojskowej”; albo od sposobu działania, „jeżeli pozbawienie wolności groziło życiu lub było połączone ze szczególnym cierpieniem” (art. 499 k.k.r.), albo „jeżeli zdrową osobę zatrzymano w szpitalu dla chorych umysłowo, albo w domu rozpusty zatrzymano kobietę niebędącą zarejestrowaną prostytutką” (art. 500 k.k.r.)³⁰. Natomiast kodeks niemiecki wymieniał wyłącznie dwa sposoby obchodzenia się z uwięzionym: powodujące

²⁷ W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924, s. 323–324.

²⁸ *Powszechna ustawa karna austriacka...*, s. 80.

²⁹ *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego...*, s. 145; *Ustawy byłej dzielnicy pruskiej*, t. 1, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej...*, s. 97.

³⁰ *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego...*, s. 150–151.

ciężkie uszkodzenie cielesne lub śmierć (§ 239 ust. 2 i 3 k.k.n.)³¹. Ustawa austriacka stanowiła zaś, że jeżeli zatrzymany poniósł przez pozbawienie wolności inną szkodę oraz jeśli doznawał innych udręczeń, pozbawienie wolności ulegało kwalifikacji (§ 94 u.k.a.)³². Oznacza to, że tylko niektóre z okoliczności wymienionych w kodeksie rosyjskim zostały wzięte pod uwagę w dwóch pozostałych zbiorach prawnych³³.

Należy zaznaczyć również, że oczywisty jest warunek bezprawności działania przestępnego, niewątpliwie będący warunkiem niezbędnym oraz będący istotą każdego przestępstwa, tego zastrzeżenia nie znajdujemy w przepisach kodeksu rosyjskiego. Natomiast w ustawie niemieckiej odmiennie, zastrzeżono, że karalne pozbawienie wolności ma być „umyślne i bezprawne” (§ 239 ust. 1 k.k.n.)³⁴. Znalazło to pośrednio rozwinięcie w prawie zaboru austriackiego, które wskazywało, że karalne pozbawienie wolności miało miejsce wówczas, jeżeli sprawca przetrzymywał w zamknięciu „człowieka, nad którym mu z mocy prawa żadna nie przystoi władza, i którego ani za zbrodniarza uważać, ani też za człowieka szkodliwego lub niebezpiecznego uznawać nie ma powodu”³⁵. Należy zauważyć zatem, że ustawa austriacka dopuszczała uprawnione zatrzymania i znacząco je oddzielała³⁶.

Poczynione uwagi prawno-historyczne o genezie ochrony przed bezprawnym pozbawieniem wolności w Polsce prowadzą do wniosku, że jest ona zjawiskiem starszym od nowożytnej myśli konstytucyjnej o ochronie praw podmiotowych jednostki. Zabezpieczenie przed pozbawieniem wolności bez wyroku sądowego ma rodowód sięgający późnego średniowiecza, sięga więc początków monarchii elekcyjnej i kształtowania się ustroju Rzeczypospolitej. Ochrona przed przestępstwem bezprawnego pozbawienia wolności obejmowała swym zakresem uprzywilejowaną część społeczeństwa, uprawnioną również do udziału w sprawowaniu władzy. Równie istotną cechą omawianego zagadnienia był jego ści-

³¹ *Ustawy byłej dzielnicy pruskiej*, t. 1, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej...*, s. 97.

³² *Powszechna ustawa karna austriacka...*, s. 80.

³³ W. Makowski, *Prawo...*, s. 324–326.

³⁴ *Ustawy byłej dzielnicy pruskiej*, t. 1, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej...*, s. 97.

³⁵ *Powszechna ustawa karna austriacka...*, s. 77–78.

³⁶ W. Makowski, *Prawo...*, s. 326.

śły związek z szerszym zjawiskiem, którym było objęcie ideą wolności osobistej oraz równości społecznej szerokich warstw społeczeństwa.

Streszczenie

Omawiane zagadnienie jest tłem historyczno-prawym dla obszerniejszych badań prawnokarnych prowadzonych aktualnie nad współczesną ochroną praw jednostki w zakresie związanym z przestępstwem bezprawnego pozbawienia wolności. W opracowaniu zarysowane zostały wybrane zagadnienia ochrony prawnej wolności osobistej w Polsce w omawianym okresie regulowane przez źródła prawa karnego. Władysław II Jagiełło wydał przywileje, które ustalały zasadę nietykalności osobistej szlachty, wprowadzając zakaz uwięzienia szlachcica osiadłego przez kogokolwiek przed wyrokiem sądu. W kolejnych stuleciach myśl prawna związana z wolnością osobistą jednostki podlegała stopniowemu rozwojowi, co znajdowało odzwierciedlenie w pojawiających się źródłach prawa karnego. Doprowadziło to do wprowadzenia wielu przepisów szczegółowo opisujących przestępstwo pozbawienia wolności, które umieszczone zostały w XVIII-, XIX- i XX-wiecznych kodyfikacjach karnych obowiązujących na terenie trzech zaborów.

The offence of deprivation of liberty on Polish lands until the first years of the second Republic of Poland

The discussed issue of deprivation of liberty is the historical and legal background for more extensive criminal law research currently conducted on the contemporary protection of individual rights in the scope related to the crime of illegal deprivation of liberty. The work outlines selected issues of legal protection of personal freedom in Poland in the discussed period, regulated by the sources of criminal law. Władysław II Jagiełło issued privileges which established the principle of personal inviolability of the nobility, introducing a ban on imprisoning a settled nobleman by anyone prior to a court verdict. In the following centuries,

legal thought related to individual freedom underwent gradual development, which was reflected in the emerging sources of criminal law. This led to the introduction of a number of provisions describing the offence of deprivation of liberty, which were included in the 18th, 19th and 20th century criminal codifications in force in the three partitions.

Krzysztof Seroka – asystent; Katedra Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0002-5403-886X.

Bibliografia

- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne, zarys wykładu*, Warszawa 2008
- Lesiński B., Walachowicz J., *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych*, Warszawa–Poznań 1992
- Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924
- Migdał J., *Prawo Kodexu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Gdańsk 2006
- Mikołajczyk M., *Przesłanki tymczasowego aresztowania w dawnym prawie ziemskim w Polsce* [w:] *Dawne sądy i prawo*, red. A. Lityński, Katowice 1984
- Mozgawa M., *Bezprawne pozbawienie wolności* [w:] *Przestępstwa przeciwko wolności*, red. M. Mozgawa, Lublin 2020
- Salmonowicz S., *Krystian Bogumił Steiner (1746–1814) toruński prawnik i historyk. Studium z dziejów nauki prawa doby Oświecenia w Polsce*, Toruń 1962
- Witkowski W. [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2, *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011

Katarzyna Nazar

PRZESTĘPSTWO POZBAWIENIA WOLNOŚCI W POLSKICH KODEKSACH KARNYCH XX WIEKU

W projekcie części szczególnej kodeksu karnego z 1929 r. przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności znalazło się w grupie przestępstw przeciwko wolności w rozdziale XX, art. 154¹, obok takich czynów jak: oddanie w stan niewolnictwa i handel niewolnikami (art. 155), groźba karalna (art. 156), zmuszanie (art. 157) oraz naruszenie miru domowego (art. 158). Identyczne brzmienie przepisu określającego bezprawne pozbawienie wolności przyjęto w projekcie kodeksu karnego z 1930 r., w art. 240 (rozdział XXXV „Przestępstwa przeciwko wolności”)². W kolejnym projekcie kodeksu karnego z 1931 r., w przepisie art. 245 § 1 (rozdział XXXVI „Przestępstwa przeciwko wolności”), penalizującym przestępstwo pozbawienia wolności, zrezygnowano w opisie czynu z określenia „bezprawnie”, natomiast w pozostałym zakresie (typu kwa-

¹ Art. 154 § 1 „Kto człowieka bezprawnie pozbawia wolności, ulega karze więzienia do lat 5”. § 2 „Jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 14 dni, łączyło się ze szczególnym udręczeniem lub z oddaniem we władztwo obcego państwa albo w innych szczególnie ciężkich wypadkach, winny, ulega karze więzienia do lat 10” – Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego, t. 4, z. 3. Projekt części szczególnej kodeksu karnego w redakcji, przyjętej w pierwszym czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Lwów 1929, s. 33.

² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego, t. 5, z. 2. Projekt kodeksu karnego w redakcji, przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Warszawa 1930, s. 45.

lifikowanego, zagrożenia karnego) nie przewidziano żadnych zmian. W uzasadnieniu projektu wskazano, że: „We wszystkich artykułach tego rozdziału opuszczono wymóg bezprawności, wymieniony w poszczególnych artykułach, a to z tego powodu, że wymóg ten wynika z ogólnych zasad odpowiedzialności, ustalonych w części ogólnej projektu i pozostawienie tego wymogu w tekście poszczególnych przepisów jest zbędne, a pozostawienie w niektórych tylko artykułach, mogłoby wprowadzać w błąd”³.

W kodeksie karnym z 1932 r. w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko wolności” znalazło się pięć typów przestępstw: pozbawienie wolności (art. 248), handel niewolnikami (art. 249), groźba karalna (art. 250), wymuszenie (art. 251) oraz najście domu zwane naruszeniem miru domowego (art. 252). Rozdział ten obejmował więc jedynie tę grupę zamachów na dobra osoby, w przypadku których wolność fizyczna lub moralna stanowiła dobro dominujące i nie mogło być ono uważane za uzupełnienie (czy część składową) innego naruszonego dobra prywatnego lub publicznego. Poza rozdziałem XXXVI pozostawiono takie przestępstwa, jak: zgwałcenie, czyn nierządny z osobą nie poczytalną czy osobą poniżej 15 lat oraz czyn nierządny z nadużyciem zależności. Przestępstwa te znalazły się w rozdziale XXXII – „Nierząd”. Z kolei przestępstwo naruszenia korespondencji umieszczono w rozdziale XXXVII („Naruszenie tajemnicy”), w art. 253, natomiast w art. 254 penalizowano naruszenie tajemnicy zawodowej.

Bezprawne pozbawienie wolności ujęte w art. 248 k.k. z 1932 r. odpowiadało konstrukcji obowiązującego przepisu art. 189 k.k. (art. 248 § 1 k.k. z 1932 r.: „Kto człowieka pozbawia wolności, podlega karze więzienia do lat 5”). W § 2 art. 248 k.k. z 1932 r. przewidziane były cztery okoliczności kwalifikujące, tj. długość czasu trwania pozbawienia wolności (14 dni), szczególne udręczenie, inne szczególnie ciężkie przypadki oraz oddanie we władztwo innego państwa. Ponadto, należy pamiętać także o tym, że na gruncie Kodeksu karnego z 1932 r. w ramach tzw. przestępstw urzędniczych przepis art. 288 penalizował zachowanie urzędnika, który

³ Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja Prawa Karnego, t. 5, z. 6. Uzupełnienie uzasadnienia projektu kodeksu karnego, Warszawa 1931, s. 27.

przez niedbalstwo w urzędowaniu pozbawił człowieka wolności. Czyn ten zagrożony był karą aresztu do 3 lat.

W projekcie kodeksu karnego z 1956 r. przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności znajdowało się w rozdziale XVI „Przestępstwa przeciwko obywatelowi i jego prawom”⁴, a ściślej w drugiej jego części („Przestępstwa przeciwko wolności i godności człowieka”), w art. 140. Należy podkreślić, że projekt w tej części rozdziału XVI wyraźnie odchodził od jednolitej koncepcji ochrony wolności przewidzianej w Kodeksie karnym z 1932 r. i powodował przemieszanie trzech płaszczyzn: wolności, czci i obyczajności. Oprócz przestępstwa pozbawienia wolności w podrozdziale tym znalazły się: groźba (art. 141), zmuszanie (art. 142), naruszenie miru domowego (art. 143), zgwałcenie oraz czyn nierządny z osobą niepoczytalną (art. 144), czyn nierządny z nadużyciem zależności (art. 145), stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo (art. 146), rozpowszechnianie pornografii (art. 147), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 148), naruszenie tajemnicy korespondencji (art. 149), oszczerstwo (art. 150), zniewaga (art. 151). Według H. Rajzmana taka szeroka tematyka jednego działu, utrudniająca przejrzystość układu, wbrew swemu tytułowi nie ogarniała wszystkich rodzajów zamachów na znajdujące się pod ochroną prawa karnego dobra i interesy jednostki. Wyodrębnienie rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko wolności i godności człowieka pozwala na trafniejsze rozeznanie w kwestii rodzajowej postaci danego przestępstwa, niezbędne np. na tle przepisów o powrocie do przestępstwa „tego samego rodzaju” (art. 60 § 1 oraz art. 63 § 1 k.k. z 1932 r.). Wprowadzie – jak stwierdził autor – postulatów systematyki co do ścisłego rozgraniczenia treści poszczególnych rozdziałów kodeksu i tak nigdy nie da się spełnić z bezsporną dokładnością, jednak chodzi o uzyskanie w tym zakresie pożądanego efektu w stopniu maksymalnie osiągalnym⁵.

Artykuł 140 § 1 projektu stanowił, że kto pozbawia człowieka wolności osobistej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2 albo karze pracy

⁴ Rozdział ten składał się z 8 części i liczył 59 artykułów.

⁵ H. Rajzman, *Przestępstwa przeciwko wolności i godności człowieka (uwagi de lege ferenda)*, „Nowe Prawo” 1962/3, s. 326.

poprawczej. Typ kwalifikowany (zagrożony karą pozbawienia wolności od 2 do 10 lat) przewidywał tylko dwie okoliczności kwalifikujące: szczególne udręczenie i popełnienie przestępstwa z nadużyciem stosunku zależności⁶. W projekcie tym zwraca uwagę również przestępstwo stypizowane w art. 188, przewidujące w § 1 odpowiedzialność pracownika organów wymiaru sprawiedliwości albo organów powołanych do ścigania przestępstw, który nadużywając swych uprawnień, oczywiście bezpodstawnie pozbawia człowieka wolności (zagrożone karą pozbawienia wolności od 2 do 10 lat) oraz w § 2, stanowiące o odpowiedzialności tych samych podmiotów za pozbawienie wolności człowieka na skutek niedbalstwa (zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 2).

W projekcie Kodeksu karnego z 1963 r. typ podstawowy przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności (art. 258) umieszczony został w rozdziale XXIV („Przestępstwa przeciwko wolności i godności człowieka”), w takim samym brzmieniu jak w przypadku projektu Kodeksu karnego z 1956 r., ale z surowszym zagrożeniem karnym (kara pozbawienia wolności do lat 5). W projekcie tym znacznie rozbudowany został typ kwalifikowany (częściowo nawiązujący do konstrukcji art. 248 k.k. z 1932 r.), który uzyskał następujące brzmienie: „Jeżeli pozbawienie wolności trwało powyżej 14 dni, osoba pozbawiona wolności została wywieziona z kraju lub doznała szczególnego udręczenia albo osobie pozbawionej wolności lub jej najbliższemu wyrządzono szczególną krzywdę, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”⁷. Należy podkreślić, że projekt kodeksu karnego z 1963 r., jeśli chodzi o grupę przestępstw przeciwko wolności, również zdecydowanie odchodził od koncepcji Kodeksu karnego. z 1932 r., ujmując pojęcie wolności zbyt szeroko i niejednoznacznie⁸.

⁶ Projekt kodeksu karnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i przepisy wprowadzające, Warszawa 1956, s. 39.

⁷ Projekt kodeksu karnego, Warszawa 1963, s. 52.

⁸ Rozdział XXIV zawierał następujące przestępstwa: pozbawienie wolności – art. 258; groźba – art. 259 (znacznie rozbudowany w stosunku do art. 250 k.k. z 1932 r.); zmuszanie – art. 260; naruszenie miru domowego – art. 261 (powiększony do pięciu paragrafów); naruszenie tajemnicy korespondencji – art. 262 (rozbudowany do pięciu paragrafów); utrwalenie na taśmie lub płycie wypowiedzi innej osoby bez jej zgody – art. 263; rozpowszechnianie podobizny innej osoby bez jej zgody – art. 264; ujawnienie tajemnicy

Projekt kodeksu karnego z 1966 r. przestępstwo pozbawienia wolności określał w art. 161, w rozdziale XXII („Przestępstwa przeciwko wolności i godności”)⁹. W typie podstawowym przestępstwa nie wprowadzono istotnych zmian („Kto człowieka pozbawia wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5”¹⁰), natomiast w typie kwalifikowanym (zagrożonym karą pozbawienia wolności od roku do lat 10) wskazano trzy okoliczności kwalifikujące, tj. długość czasu trwania pozbawienia wolności (powyżej 14 dni), szczególne udręczenie oraz „inne szczególnie ciężkie przypadki”. Oprócz przestępstwa pozbawienia wolności w rozdziale XXII znalazły się: groźba (art. 162), zmuszanie (art. 163), naruszenie miru domowego (art. 164), zgwałcenie (art. 165), obcowanie płciowe z osobą niepoczytalną (art. 166), nadużycie stosunku zależności (art. 167), prostytutka homoseksualna (art. 168), stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo (art. 169), rozpowszechnianie pornografii (art. 170), zniesławienie (art. 171), zniewaga (art. 173), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 174). Jak stwierdzono w uzasadnieniu projektu: „Rozdział ten obejmuje, obok dotychczas występujących pod nomenklaturą przestępstw przeciwko wolności (rozdział XXXVI k.k.), również tzw. naruszenie miru domowego (wolności dysponowania mieszkaniem) oraz zamachy na wolność dysponowania własną osobą w zakresie stosunków seksualnych. Z tymi ostatnimi sąsiadują zbliżone przestępstwa przeciwko moralności seksualnej (prostitutka homoseksualna, kuplerstwo, sutenerstwo, rozpowszechnianie pornografii), co wynika z chęci skupienia przepisów o przestępstwach seksualnych, aczkolwiek może to budzić wątpliwości z punktu widzenia ścisłości

osobistej – art. 265; dokonanie zabiegu leczniczego bez zgody osoby uprawnionej – art. 266; przywłaszczenie cudzego autorstwa – art. 267; nadużycie stanowisk na szkodę innej osoby z powodu podjętej przez nią krytyki – art. 268; zniesławienie – art. 269 i 270; obraza – art. 271; naruszenie nietykalności cielesnej – art. 272; stosunek płciowy z osobą, która nie ukończyła 15 lat lub z osobą niepoczytalną – art. 273; zgwałcenie – art. 274; nadużycie stosunku zależności – art. 275; stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo – art. 276; wywiezienie z kraju innej osoby w celu przeznaczenia jej do uprawiania prostytutki – art. 277; typ kwalifikowany w stosunku do przestępstw określonych w art. 276 i 277 (art. 278); czyn nierządny w miejscu publicznym – art. 279; rozpowszechnianie pornografii – art. 280.

⁹ Zob. Projekt kodeksu karnego. Część szczególna. Wprowadzenie, Warszawa 1966, s. 63.

¹⁰ Projekt kodeksu karnego. Część szczególna..., s. 15.

systematyki. Ponadto do rozdziału XXII należą przestępstwa wyraźnie skierowane przeciwko godności człowieka: „zniesławienie i obraza, jak również naruszenie nietykalności cielesnej, jeżeli niemieszczące się w szeroko pojętej obrazie, to w każdym razie bliższe są naruszeniom godności człowieka niż zamachom na jego życie i zdrowie”¹¹.

Identyczne brzmienie do art. 161 projektu kodeksu karnego z 1966 r. miał art. 171 projektu kodeksu karnego z 1968 r. Przestępstwo to znalazło się w rozdziale XXIII „Przestępstwa przeciwko wolności”¹², który zawierał osiem typów przestępstw: pozbawienie wolności (art. 171), groźba (art. 172), przymus (art. 173), zgwałcenie (art. 174), obcowanie płciowe z osobą niepo czytelną (art. 175), obcowanie płciowe przez nadużycie stosunku zależności lub wyzyskanie krytycznego położenia (art. 176), naruszenie miru domowego (art. 177), naruszenie tajemnicy korespondencji (art. 178). Zrezygnowano z umieszczenia w części szczególnej przepisu o oddaniu człowieka we władztwo innego państwa (art. 248 § 2 k.k. z 1932 r.) oraz o oddaniu w stan niewolnictwa i handlu niewolnikami (art. 249 k.k. z 1932 r.), czyli tzw. przestępstw konwencyjnych, które znalazły się w przepisach wprowadzających Kodeks karny.

W zasadzie wszystkie powyższe rozwiązania przeniesione zostały do Kodeksu karnego z 1969 r., z tym że zmieniono numerację rozdziału na XXII „Przestępstwa przeciwko wolności” oraz wprowadzono w miejsce pojęcia „obcowanie płciowe” powszechnie krytykowane określenie „czyn nierządny”.

W rozdziale XXII k.k. z 1969 r. znalazło się osiem przestępstw, z których trzy o charakterze tzw. przestępstw seksualnych (art. 168, 169, 170). W Kodeksie karnym z 1932 r. przestępstwa te były umieszczone w rozdziale XXXII („Nierząd”). Na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r., pod wpływem lansowanej swego czasu tezy o wolności jako przedmiocie ochrony przestępstwa zgwałcenia, nastąpiło rozbicie jednolitej grupy przestępstw seksualnych na dwie części, które umieszczono w dwóch

¹¹ Projekt kodeksu karnego. Część szczególna..., s. 63.

¹² Projekt kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny, Warszawa 1968, s. 48.